

Artikel: 'Ik ga nu proberen uit te vinden, of ik kan leven zonder werken.': Gerda Brautigam (1913-1982), politica en journaliste

Auteur: Evelien Rombouts

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 45.3, 32-41.

© 2023 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Abstract: This article covers the views of Gerda Brautigam (1913-1982), a Dutch journalist and politician in the Tweede Kamer for the PvdA between 1945-1972, on women in the work field. Brautigam herself radically put her career first, rather than living the traditional family life that was expected of women. As a journalist, she furthermore argued that (married) women should be able to work next to having a family, which was a progressive standpoint in the 1950s and 1960s. However, in the Tweede Kamer she did not defend these same views, nor did she question gender roles in family life or discuss women's sexuality. She was therefore not as staunch in defending her views as the Dutch Second-wave feminists.

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

‘Ik ga nu proberen uit te vinden, of ik kan leven zonder werken.’

Gerda Brautigam (1913-1982), politica en journaliste

Evelien Rombouts

De naam Gerda Brautigam zal niet bij iedereen een belletje doen rinkelen, maar tussen de jaren veertig en zeventig had zij een succesvolle carrière als journaliste voor *Het Vrije Volk* en later als Tweede Kamerlid voor de Partij van de Arbeid (PvdA). Hiermee bekleedde zij een buitengewone positie als werkende vrouw in twee door mannen gedomineerde publieke sectoren.

Gerda Brautigam (1913-1982) wordt nu vaak nog herinnerd door de reisverhalen die zij als journaliste schreef voor *Het Vrije Volk* en haar continue strijd voor consumenten en ambachtelijke bakkers gedurende haar functie als Tweede Kamerlid voor de PvdA. Brautigam kreeg zelfs tijdens haar loopbaan de namen ‘Gerda Brootigam’ en ‘Gerda van de warme bakker’ toebedeeld en deze namen zijn nog altijd aan haar nalatenschap verbonden.¹ Brautigams levensloop was niet vanzelfsprekend voor een vrouw werkzaam na de Tweede Wereldoorlog. Ze koos er bijvoorbeeld voor om lange tijd ongehuwd met haar toekomstige man samen te wonen en nam bewust geen kinderen om zo haar professionele ambities waar te kunnen maken.² Hiermee bewandelde zij een andere levensweg dan veel vrouwen uit haar tijd.

Een aspect dat minder bekend is uit haar leven, is dat zij voor *Het Vrije Volk*

geregeld artikelen schreef over de positie van de vrouw. In verschillende columns en opiniestukken beschreef Brautigam onder andere haar visie op vrouwenarbeid, het huishouden en het onderwijs. Bovendien was zij tijdens haar Kamerlidmaatschap ook lid van de Vrouwenbond van de PvdA, wat laat zien dat vrouwenrechten voor haar een belangrijk item was. Dat zij zelf maatschappelijk zichtbaar was met twee succesvolle carrières, maakte het interessant om haar eigen leven en haar visies rondom vrouwenrechten in *Het Vrije Volk* samen te brengen. In dit artikel staat daarom centraal hoe Brautigams zienswijze rondom werkende vrouwen zich ontwikkelde tijdens haar journalistieke en politieke carrière tussen 1945 en 1972.

TUSSEN TWEE GOLVEN IN

Gerda Brautigam was zes jaar oud toen vrouwen voor het eerst naar de stembus mochten en ging vijf jaar na het officiële

startpunt van de tweede feministische golf met pensioen. In die zin valt Brautigam 'tussen' beide golven in. Er zijn herhaaldelijk publicaties gewijd aan de positie van de vrouw en haar arbeidsmogelijkheden rondom de eerste en tweede feministische golf, maar studies over de positie van de vrouw vlak na de Tweede Wereldoorlog zijn schaars. Onderzoek naar Brautigam laat zien hoe het was om in de periode vóór grote protestbewegingen als vrouw full-time te werken. Daarnaast geeft het ook de ruimte weer die zij had om gedachtegoed over werkende vrouwen te delen.

Auteurs die over de tweede feministische golf publiceren, nemen de jaren vijftig en begin jaren zestig geregeld niet mee. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar in de publicatie van hoogleraar journalistiekwetenschap Irene Costera Meijer over de tweede feministische golf. Zij spreekt vooral over een mentaliteitsverandering vanaf midden jaren zestig en laat het startpunt van de tweede feministische golf traditioneel beginnen bij de publicatie van 'Het onbehagen bij de vrouw' door Joke Kool-Smit in 1967. Volgens Costera Meijer koppelde Smit voor het eerst het 'vrouw-zijn' aan de politiek en durfde ze dit daarnaast als alleenstaand onderwerp te bespreken.³

Dit startpunt geeft echter een vertekend beeld van de emancipatiegeschiedenis van de vrouw. Tweede Kamerlid Corry Tendeloo (1897-1956) zorgde bijvoorbeeld in 1956 voor de afschaffing van de handelingsonbekwaamheid van getrouwde vrouwen. Tevens bracht zij te weeg dat vrouwelijke ambtenaren na hun huwelijk niet verplicht ontslagen werden. Letterkundige Vilan van de Loo staat stil bij de prestaties van Tendeloo en stelt dat ondanks dat het artikel van Smit enorme impact had, er daarvoor al verscheidene feministische initiatieven waren.⁴ Emeritus hoogleraar Vrouwengeschiedenis Joyce Outshoorn haalt ook deze bovengenoemde voorbeelden aan, maar benoemt dat deze overwinningen de suggestie wekten van een voltooide emancipatie. Vol-

gens een groep jonge vrouwen was dit een misplaatst idee, waardoor in het midden van de jaren zestig opnieuw activisme opkwam en zo de tweede feministische golf van start ging.⁵

Dit onderzoek poogt nuance aan te brengen in het wat starre startpunt van 1967 dat onder andere door Costera Meijer en Outshoorn wordt aangehouden. Dat de metafoor van golven enigszins problematisch is, wordt al duidelijk aan de hand van de prestaties van Tendeloo, die zeer belangrijk zijn geweest voor de positie van de vrouw. Vanaf 1967 was er weliswaar een intensivering qua opkomst van vrouwen- en protestbewegingen en werd seksualiteit een belangrijk onderwerp, maar dat betekent nog niet dat de jaren daarvoor op het gebied van emancipatie stil stonden. Onderzoek naar de zienswijze en het leven van Brautigam, die dus voornamelijk werkte vóór het traditionele beginpunt van de tweede feministische golf, stelt het dominante beeld over feminisme in de jaren vijftig bij. Doordat zij schreef over vrouwen thema's, kan haar visie vergeleken worden met feminisme van eind jaren zestig.

Voor dit artikel zijn krantenartikelen uit *Het Vrije Volk* geanalyseerd en tevens Kamervragen die Brautigam tijdens haar carrière als Tweede Kamerlid stelde. *Het Vrije Volk* was een sociaaldemocratisch dagblad opgericht in 1945. Brautigam kreeg hier geregeld de ruimte om via columns en opiniestukken haar mening te delen. Omdat ze de artikelen voor een brede doelgroep schreef, heeft ze wellicht haar meningen afgezwakt. Toch laten ze zien welke items voor haar belangrijk waren. De Kamervragen zijn vooral belangrijk, omdat zij laten zien of Brautigam binnen de politiek vrouwen thema's aankaarte. Er zijn tot op heden geen egodocumenten van Brautigam bekend, waardoor haar visie vooral uit haar professionele loopbaan moet blijken. Dit is wel passend voor een vrouw voor wie haar carrière zo'n centrale positie in haar leven had.

MOEDER EN HUISVROUW

Brautigam begon haar journalistieke carrière voor *Het Vrije Volk* in 1945 en schreef geregeld artikelen over het huishouden. Zo besprak ze bijvoorbeeld recepten, nieuwe ontwikkelingen in huishoudelijke apparatuur en winkeltijden. Een groot deel van deze artikelen schreef zij voor de pagina's *de Vrouwenspiegel* of wat later de *Weekeind Vrij* werd genoemd. Deze pagina's in de krant waren hoogstwaarschijnlijk gericht aan een vrouwelijk publiek. Opvallend hierin is dat Brautigam ook al in de jaren vijftig op deze pagina's opvattingen over onderwijs en werk deelde voor vrouwen. Daarnaast nam zij gedurende deze periode zelf beslissingen om haar journalistieke carrière van de grond te krijgen. Dit terwijl er tijdens de wederopbouw traditionele waarden terugkeerden en het gezin opnieuw de hoeksteen van de samenleving werd met een duidelijke rolverdeling tussen de man als kostwinnaar en de vrouw als moeder.⁶

Aanvankelijk uitte Brautigam vrij traditionele opvattingen in *Het Vrije Volk*. In een artikel uit 1953 was zij bijvoorbeeld negatief over studerende vrouwen. Naast de prijs van 1500 gulden per jaar, moesten zij voortijdig hun studie beëindigen door een huwelijk en konden ze later werk moeilijk met het gezin combineren. Ze bekritiseerde deze rol niet en raadde moeders aan om goed na te denken over wat er bereikt kon worden met het laten studeren van hun dochters. Het mocht wellicht rechtvaardig voelen, maar praktisch was het volgens haar niet.⁷ Brautigam had zelf ook enkel middelbaar onderwijs gevolgd aan de Hogereburgerschool (HBS). Ze schreef later in een column dat ze dankbaar was voor haar opleiding, maar dat de HBS een hele worsteling was geweest.⁸ Hoger onderwijs was in die zin sowieso geen optie voor haar.

Ook uit andere artikelen blijkt dat voor Brautigam een bepaalde rolverdeling vanzelfsprekend was, bijvoorbeeld uit haar artikelen over huishoudelijke apparatuur.

Ze benadrukte weliswaar dat bepaalde taken voor de vrouw zwaar waren, maar ze opperde niet dat mannen deze taken moesten overnemen. Zo predikte ze dat de ontwerpers van nieuwe automatische huishoudelijke apparatuur een standbeeld moesten krijgen, aangezien het vrouwen veel tijd had bespaard. Deze tijdsbesparing zorgde immers voor een goede goedstoestand onder vrouwen en 'het humeur der vrouw' bepaalde de sfeer in huis.⁹ Eveneens toen zij een artikel schreef over de schaarste van vrouwen binnen de politiek, benoemde zij als één van de voornaamste redenen dat het combineren van een gezin met een politieke carrière moeilijk ging.¹⁰ Ze ging hier niet bij zichzelf te rade of hier ook een oplossing voor was door bijvoorbeeld taken binnen het gezin anders te organiseren.

EEN ALTERNATIEF PAD

Toch blijkt dat Brautigam grote bewondering had voor vrouwen die niet het traditionele pad bewandelden. In *Het Vrije Volk* plaatste zij vanaf de jaren vijftig geregeld artikelen waarin ze deze vrouwen ondersteunde: 'Er zijn heel veel vrouwen, die zeker weten, dat hun bestemming ligt in het moederschap. Een gezin, kinderen, is voor hen de essentie van het leven. En toch wil het gebeuren, dat zij niet helemaal tevreden zijn, dat zij nog iets willen: werk.'¹¹ Ze benadrukte dat voor veel vrouwen het moederschap voldoening gaf. De boodschap in het artikel was echter dat vrouwen voor zichzelf moesten kiezen wanneer zij de behoefte hadden om zichzelf verder te ontwikkelen of wilden werken.

Verschillende vrouwen die het huishouden op een lager pitje zetten, kregen aandacht in Brautigams artikelen. Hieruit blijkt vooral dat Brautigam niet op radicale wijze voor een omslag pleitte, maar aan haar (grotendeels vrouwelijke) lezers liet zien dat er alternatieve opties waren. Deze voorzichtigheid is niet onbegrijpelijk, gezien een rapport dat begin 1966 verscheen van de Sociaal-Econo-

Gerda Brautigam in de Tweede Kamer. Bron: Wikimedia Commons / het Nationaal Archief.

mische Raad (SER). De SER was een adviesorgaan gericht aan de regering of het parlement op het gebied van sociaaleconomische vraagstukken en liet zich ook uit over de vrouw op de arbeidsmarkt. Het rapport was voorzichtig positief gestemd over werkende getrouwde vrouwen, maar uitte zich tevens als volgt: 'Het Nederlandse gezin kent een duidelijke werkverdeling. De man zorgt ervoor dat hij voldoende geld verdient voor het hele gezin, de vrouw is op de eerste plaats verantwoordelijk voor de verzorging van de kinderen en het huishouden.'¹²

Het rapport van de SER onderstreepte vermoedelijk het algemene sentiment binnen de samenleving. Uit een algemene enquête van het Cultureel Planbureau uit 1965 bleek dat maar liefst 84% van de deelnemers het kwalijk vonden dat vrouwen met kinderen die nog naar school gingen, werkten. Moederschap werd nog steeds als het belangrijkste doel van de vrouw gezien. Wel kwam hier geleidelijk aan verandering in, mede door krapte op de arbeidsmarkt. Doordat de economie groeide, waren er meer banen beschikbaar en waren vrouwen nodig voor onder andere administratieve en educatieve banen.¹³ Daarnaast waren er dus vanaf de jaren vijftig vrouwen actief bezig om hindernissen die getrouwde vrouwen tegenkwamen af te schaffen.

Dat Brautigam een alternatief bood aan haar lezers, is gezien haar eigen leven niet vreemd. Hoogstwaarschijnlijk had zij door haar carrière zelf weinig tijd om huishoudelijke taken te verrichten. In een artikel waarin ze haar eigen vakantie besprak, gaf ze aan vrijwel niets te doen in het huishouden. Ze kookte enkel wat snel klaar was en ze werd vooral humeurig van huishoudelijk werk, omdat ze dan zelf het gevoel had niets belangrijks te doen.¹⁴ Brautigam lijkt zelf ook bewust stappen te hebben ondernomen om niet een traditionele huisvrouw te worden. Zoals eerder benoemd, nam zij bewust geen kinderen en daarnaast woonde ze vanaf 1939

ongehuwd samen met haar tweede man Willem Franciscus Bodegraven. Hierdoor bleef zij handelingsbekwaam, wat dus in 1956 werd afgeschaft, en permitteerde ze zichzelf meer vrijheid. In 1966 trouwde ze uiteindelijk alsnog met hem.¹⁵

EEN VEELZIJDIGE JOURNALISTE

Brautigam wist na de Tweede Wereldoorlog snel carrière te maken bij *Het Vrije Volk*, mogelijk doordat deze krant pas net was opgericht. In juni 1945 ontving zij een perskaart voor reporter-verslaggeefster en een kleine twee jaar later werd zij als voorlopig redactrice aangesteld.¹⁶ Ze kreeg veel vrijheid en schreef in haar beginjaren over de wederopbouw, legde congressen vast en behandelde verschillende sociale thema's. Daarnaast schreef ze uitgebreidere rapportages, bijvoorbeeld over het zware en sobere leven in de Biesbosch. Of zoals de krant (waarschijnlijk hoofdredacteur Klaas Voskuil) het zelf samenvatte: 'In onze krant is zij dikwijls verantwoordelijk voor stukken, waarvan men nauwelijks zou denken dat zij door een vrouw werden geschreven.'¹⁷

Haar rapportages werden blijkbaar gewaardeerd, want tussen de jaren vijftig tot haar intrede als Tweede Kamerlid in 1963 vertrok zij geregeld naar het buitenland voor uitgebreide rapportages. Zo schreef ze over de woonomstandigheden van arbeiders in de fabrieksstad St. Etienne. Enkele jaren later verbleef ze vier weken in Canada, om daar een reeks artikelen te schrijven over Nederlandse emigranten in het land.¹⁸ Een hoogtepunt uit haar journalistieke carrière was in april 1961, toen zij als journaliste aanwezig mocht zijn bij het proces tegen Eichmann. Ze schreef uitgebreide verslagen over getuigenissen tegen de oorlogsmisdadiger en hoe het proces leefde onder de Israëlsche bevolking.

Voordat Brautigam naar Israël vertrok, vond er een verandering plaats in hoe zij schreef over vrouwenrechten. Waar zij in de jaren vijftig individuele succesvolle

Rob Mieremet; Tweede Kamer, begroting Buitenlandse Zaken en Defensie mevrouw Brautigam, kop in bank; Den Haag; 25 november 1971; Nationaal Archief; Archief fotocollectie Anefo.

werkende vrouwen had uitgelicht, werd de toon vanaf 1961 anders. Oorzaak hiervan was een lezing die zij had bijgewoond van sociologe dr. Hilda Verwey-Jonker (1908-2004), die het afnemende aantal vrouwen in de samenleving besprak.¹⁹ Verwey-Jonker was medeoprichter van en Eerste Kamerlid voor de PvdA, maar tevens ook feministe die voorzitter was van de Nederlandse Vereniging voor Vrouwenbelangen (NVV). De NVV had gelijk loon, handlingsbekwaamheid en het beëindigen van het verplichte ontslag voor ambtenaressen na diens huwelijk als belangrijkste speerpunten. Met haar voorzitterschap en haar twee bondgenoten uit de Tweede Kamer, Marga Klompé en Christine Wttewaall van Stoetwegen (1901-1986), wis zij midden jaren vijftig zowel een einde te maken aan

zowel de handelingsonbekwaamheid van getrouwde vrouwen als het verplichte ontslag.²⁰

Volgens Verwey-Jonker waren er procentueel steeds minder vrouwen, waardoor het aantal ongehuwde vrouwen afnam en er langzaam een arbeiderstekort ontstond. Haar oplossing was simpel: laat getrouwde vrouwen met oudere kinderen of geen kinderen wederom werken en maak het aantrekkelijk. Dit door middel van deeltijdwerk en herscholing zodat zij ook voor goedbetaalde banen in aanmerking zouden komen.²¹ Met name met haar deeltijdooplossing was zij vooruitstrevend en diplomatiek. Door parttime werk te opperen, werd het mannelijk ideaal van de kostwinner niet aangetast. Tegelijkertijd werd de weg naar de arbeidsmarkt voor

vrouwen gemakkelijker. Bovendien was Verwey-Jonker zich er ook bewust van dat veel vrouwen dit werk met huishoudelijke taken zouden moeten combineren.²² Deze opvattingen werden vanaf dat moment door Brautigam gedeeld.

Brautigam schreef tijdens haar verblijf in Israël een artikel waarin deze visie doorschemerde. Ze beschreef hierin de islamitische gemeenschap en vooral Abdoel en Khitam, een pasgetrouwd stel uit het dorp Taibeh. Brautigam stelde dat Khitam een moderne Arabische vrouw was die ondanks haar huwelijk bleef doorwerken als onderwijzeres. Daarnaast benadrukte ze ook dat zij Engelse literatuur las over opvoedkunde en onderwijs.²³ Aangezien Brautigam verder vooral uitweidde over traditionele aspecten uit de islamitische samenleving, lijkt dit stuk informatie met name te dienen als een spiegel voor de Nederlandse lezers. Zelfs in een traditioneel islamitisch dorp in Israël was het mogelijk om als vrouw na het huwelijk door te werken, dus waarom niet in Nederland?

VECHTEN VOOR VROUWENRECHTEN

Brautigam kwam terug op het thema werkende vrouwen tijdens de verkiezingscampagne in 1963. Ze plaatste destijds geregeld artikelen over de mogelijkheden voor getrouwde vrouwen om te werken. Zo viel zij de kantoren aan die met een personeelstekort kampten, maar vrouwen die parttime wilden werken weigerden.²⁴ Soms klonk Brautigam zelfs activistisch, met name in het strijdvaardig getitelde artikel 'Oudere werkende vrouw, vecht!' Hierin stelde ze onder andere dat vrouwen zich moesten organiseren in vakbonden, bepaalde leidinggevende functies zouden moeten opeisen en dat het onderwijs hervormd moest worden.²⁵ Gezien de normaal gematigde toon van Brautigam, kan het goed zijn dat ze zich hier liet opzweepen door de verkiezingsstrijd.

Brautigam trad op 5 juni 1963 de Tweede Kamer binnen en dit had spoedig

effect op haar journalistieke carrière. Vanaf september 1963 lijken er enkel columns van haar te verschijnen en diepgaande artikelen te ontbreken. Dit betekende niet dat ze haar strijd voor de werkende vrouw opgaf. In oktober en november plaatste zij opnieuw twee artikelen waarin ze het aanraadde om als oudere vrouwen te gaan werken. Wederom was parttime werken en onderwijs het belangrijkste. Opvallend is wel dat Brautigam ook hier van een traditionele rolverdeling uitging, zoals ze eerder ook deed. Ze stelde dat vrouwen een taak binnen- en buitenhuis hadden, vandaar dat parttimebanen noodzakelijk waren. Bovendien konden jonge meisjes niet het arbeidstekort opvangen, aangezien ze binnenkort gingen trouwen. Brautigam ging er daarnaast vanuit dat ze vervolgens na het krijgen van kinderen er voor een lange tijd uit waren.²⁶

De laatste keer dat Brautigam zich over werkende vrouwen uitliet via *Het Vrije Volk* was begin 1966, waar zij het al eerder besproken rapport van de SER besprak. Het rapport was behoorlijk veeleisend wat betreft de geschiktheid van de getrouwde vrouw om te werken. 'Arbeid (...) is slechts verantwoord als het gezin klein is, het werk dicht bij huis, de werktijden voldoende ruimte laten om ook het huisgezin te verzorgen en de kinderen goed verzorgd zijn tijdens de afwezigheid van de moeder'. De boosheid die Brautigam over dit rapport uitte, kwam vooral omdat vrouwen zelf niet aan bod kwamen. Volgens haar waren vrouwen net torren: ze worden bestudeerd, zijn redeloos en niemand vraagt hoe het met ze gaat. Vervolgens wordt er wel bepaald wat goed voor ze zou zijn.²⁷

De ideeën die Brautigam hier uitte, kwamen grotendeels overeen met het gedachtegoed van de Man Vrouw Maatschappij (1968-1988). Dit is verklaarbaar, want veel oprichters van de MVM kwamen uit de vrouwenbond van de PvdA.²⁸ Het is dus aannemelijk dat het gedachtegoed dat onder een deel van de leden van de PvdA

rondzwierf, een plek kreeg binnen de MVM. Binnen de MVM was verandering van onderwijs, gelijkwaardige parttimebanen en een gelijk loon belangrijk. Toch zaten er ook enkele verschillen in: de MVM was juist ook op jonge moeders gericht en wilde crèches toegankelijk maken. Mogelijk doordat Brautigam zelf koos om geen kinderen te nemen, is dit argument niet bij haar terug te vinden. Bovendien ging Joke Kool-Smit, medeoprichter van de MVM, één stap verder. Zij betoogde niet enkel parttimebanen voor vrouwen, maar ook voor mannen, zodat de taken binnenshuis verdeeld konden worden.²⁹

BINNEN EN BUITEN DE KAMER

Brautigam werd lid van de PvdA vlak na diens oprichting op 6 januari 1946. Er is weinig bekend over haar politieke loopbaan voordat ze Tweede Kamerlid werd, maar ze stond bekend als een kritisch en actief lid waardoor zij uiteindelijk via voorkeursstemmen haar intrede deed als Kamerlid in juni 1963. Dit artikel kijkt naar de periode vlak voor haar intrede en haar tijd als Kamerlid. Een veelzeggende periode voor zowel Brautigams politieke carrière als feministische ontwikkelingen. Zoals eerder omschreven, veranderde de toon van Brautigams artikelen vlak voor de verkiezingen. In die periode schreef zij ook het artikel 'Oudere werkende vrouw, vecht!', waarin zij onder andere stelde dat het onderwijs hervormd moest worden en dat vrouwen zich moesten gaan organiseren in vakbonden. Dit kwam overeen met het verkiezingsmanifest van de PvdA uit 1963, waarin stond dat een van de speerpunten was dat vrouwen met een gezin die buitenhuis wilden werken onderwijs aangeboden kregen. Aangezien Brautigam al sinds 1961 deze onderwijshervormingen bepleitte, had zij er waarschijnlijk ook op aangespoord dat dit een campagnepunt werd binnen de PvdA.³⁰ Het was tevens het enige vrouwenstandpunt in het manifest.

Gelet op de Kamervragen die Brautigam stelde in deze periode, lijkt ze haar gedurfde opinies over werkende vrouwen niet met de Kamer te hebben gedeeld. Andere aspecten waren voor haar belangrijker: de deugdelijkheid van elektrische huishoudelijke apparaten, stijgende consumentenprijzen en de sluiting van campingwinkels. Sterker nog, terwijl Brautigam artikelen schreef over parttime werken en onderwijs, sneed ze in de Tweede Kamer een item aan over de stijgende vleesprijzen. Ze maakte zich zorgen over de vleesschaarste en diens inflatie en gelijkertijd pleitte ze voor maatregelen wat betreft de oplopende prijs van boter en hoopte ze dat de ministers een prijsstap inlasten.³¹

Brautigam nam het in eerste instantie zelfs op voor kabinet-Cals (1965-1966), toen zij van lezers kritiek kreeg over het feit dat er geen vrouwelijke ministers waren benoemd. Ingezonden brieven die Brautigam ontving maken duidelijk dat de lezers dit als een teken van conservatisme zagen. Brautigam benoemde enerzijds dat zij liever vrouwen had gezien, anderzijds stelde zij dat vrouwen geen garantie waren voor een progressieve regering. Vrouwen konden net zo goed conservatief zijn. Bovendien was ze kritisch op de boosheid van sommige vrouwen: 'fanatisme evenwel, leidt tot niets'.³² Toch zat 'het kabinet van sterke mannen' haar misschien meer dwars dan dat ze met haar lezers wilde delen, aangezien Brautigam in 1965 besloot om schrijfster te worden voor *Wij vrouwen*, het verenigingsblad van de Vrouwenbond van de PvdA.³³

Toch is ook in de latere fase van Brautigams politieke carrière binnen de Kamer hier weinig van terug te zien. Rond 1968 stelde zij bijvoorbeeld vragen over de hoeveelheid brood die door bedrijven tegen stontprijzen verkocht mochten worden. Een half jaar later eiste zij openbaarheid over het onderzoek naar een minimumprijs voor brood.³⁴ In die zin is het ook niet vreemd dat zij ook wel 'Ger-

da Brootigam' werd genoemd en vooral bekend stond om haar inzet voor consumenten, aangezien een deel van haar formele acties daarop gericht waren. Toch blijkt dat buiten de Kamer om Brautigam nog steeds met vrouwenrechten bezig was. In een artikel met ingezonden vragen, hadden twee lezers kritiek op het feit dat Brautigam te veel focuste op getrouwde vrouwen, in plaats van jonge vrouwen en invalide vrouwen.³⁵ Schijnbaar zette Brautigam dus wel haar visie voort, maar mogelijk via andere kanalen, zoals de Vrouwenbond.

Gedurende de periode dat Brautigam Kamerlid was, was slechts vier procent in de Kamer vrouw. Dit kan het moeilijker hebben gemaakt om feministische standpunten via deze weg te uiten. Het is daarom begrijpelijk dat Joke Kool-Smit in 1967 een provocerende wet voorstelde, waarmee ze een gelijke verdeling tussen man en vrouw in de Kamer wilde bewerkstelligen.³⁶ Pas in Brautigams één na laatste jaar als politica steeg het aantal vrouwen in de Kamer naar een schamele acht procent.³⁷ Naast haar werk als Kamerlid was ze hoogstwaarschijnlijk actief bij verschillende vrouwenemancipatiebewegingen. Ze sprak op een vergadering waar ook de MVM en de Dolle Mina's aanwezig waren en was tevens een van de prominente ondertekenaars van de abortuspetitie van de Dolle Mina's.³⁸ Het lijkt er dus sterk op dat Brautigam binnen de Kamer weinig ruimte had of de behoefte niet voelde om dit soort onderwerpen aan te kaarten, maar dit buiten de Kamer wel bleef doen.

GEMATIGD EN RADICAAL

Hoe kan Brautigams visie rondom werkende vrouwen het beste omschreven worden? Zoals in het begin van dit artikel al naar voren kwam, was Brautigam een vrouw die met een carrière tussen 1945-1972 grotendeels tussen beide feministische golven in viel. Dit gold ook voor haar gedachtegoed, waar zowel gematigde als radicale aspecten in terug te vinden wa-

ren. Ze had een ander leven dan dat van vrouwen uit haar tijd verwacht werd: ze trouwde laat, nam geen kinderen, reisde veel voor haar werk en trad toe tot de Tweede Kamer. Professioneel uitte zij zich soms traditioneler, bijvoorbeeld op het gebied van een rolverdeling binnen het gezin en ze besprak seksualiteit niet. Bovendien kreeg zij binnen de Tweede Kamer weinig ruimte om haar visie te delen en deed ze dit eerder buiten de Kamer. Brautigam liet tegelijkertijd zien dat vrouwen een keuze hadden én vanuit de maatschappij moesten krijgen wanneer zij wilden werken naast het gezin.

Uit Brautigams artikelen bleek dat ze zich ervan bewust was dat getrouwde vrouwen tegen beperkingen aanliepen in het dagelijks leven. Dit was niet enkel een item bij Brautigam, maar bij veel vrouwen die actief waren bij de PvdA. Doorgaans wordt 1967, het jaar van de publicatie van 'Het onbehagen bij de vrouw' van Joke-Smit, als startpunt gezien van de tweede feministische golf. Toch was er al eerder een feministische bewustwording en veel opvattingen van de MVM kwamen overeen met die van Brautigam, die zij al enkele jaren voor de oprichting van de MVM had. Brautigams visie was echter niet zo vergaand als dat van prominente vrouwen uit de tweede feministische golf. Het laat desalniettemin zien dat er ruimte was voor bepaalde emancipatoire denkbeelden en dat de tweede feministische golf niet losstaat van ontwikkelingen die al in de jaren vijftig en begin jaren zestig in gang werden gezet.

Uiteindelijk stopte Brautigam in 1967 vrij abrupt met haar journalistieke carrière. In de ruim twintig jaar dat zij voor de krant werkte, schreef zij over sociale zaken, vrouwenemancipatie en maakte ze verschillende internationale rapportages. Vijf jaar later nam zij na een kleine tien jaar ook afscheid van haar Kamerlidmaatschap, om weer te kunnen reizen en schrijven. Voor Brautigam, bij wie werk duidelijk altijd op één had gestaan, moet

dit een enorme impact hebben gehad. Zoals ze zelf in haar afscheidsinterview zei: 'Ik ga nu proberen uit te vinden, of ik kan leven zonder werken.'³⁹

Evelien Rombouts is een masterstudent Geschiedenis en Actualiteit aan de Radboud Universiteit. Haar interessegebied is culturele geschiedenis van de twintigste eeuw.

Eindnoten

- 1 'G. (Gerda) Brautigam', *Politiek Documentatie Centrum*, uitgebreide versie, https://www.parlement.com/id/vg09lkyoder6/g_gerda_brautigam (25 mei 2023).
- 2 L. Pronk, 'Gerda Brautigam probeert voortaan te leven zonder te werken. "In het harnas sterven is geen groot ideaal."', *Het Vrije Volk* (21 oktober 1972).
- 3 I. Costera Meijer, *Het persoonlijke wordt politiek. Feministische bewustwording in Nederland 1965- 1980* (Amsterdam 1996) 5-6, 30.
- 4 V. van de Loo, *De vrouw beslist. De tweede feministische golf in Nederland* (Wormer 2005) 31, 48.
- 5 J. Outshoorn, 'Half werk. Vrouwenbeweging, emancipatie en politiek, 1950-1990', *Leidschrift: Nederlanders En Hun Gezagsdragers. Politieke Cultuur In Nederland 1950-1990* 17 (2002) 39-40.
- 6 Van de Loo, *De vrouw beslist*, 25.
- 7 G. Brautigam, 'Vrouwen Spiegel. Dochters laten studeren?', *Het Vrije Volk* (6 augustus 1953).
- 8 G. Brautigam, 'Geluk', *Het Vrije Volk* (31 oktober 1963).
- 9 G. Brautigam, 'Onze ware weldoeners', *Het Vrije Volk* (27 april 1960).
- 10 G. Brautigam, 'Vrouw en politiek', *Het Vrije Volk* (10 december 1964).
- 11 G. Brautigam, 'Vrouwen Spiegel. Verstand, gevoel en verantwoordelijkheid', *Het Vrije Volk* (1 september 1956).
- 12 G. Brautigam, 'Torren', *Het Vrije Volk* (25 januari 1966).
- 13 J. Dekker, 'Vrouw en opvoeding sinds de late negentiende eeuw – het bijzondere van de Nederlandse casus', *Low Countries Historical Review* 130-2 (2015) 83-84.
- 14 G. Brautigam, 'Vakantie zonder slecht geweten', *Het Vrije Volk* (16 mei 1964).
- 15 'G. (Gerda) Brautigam', *Politiek Documentatie Centrum*, uitgebreide versie, https://www.parlement.com/id/vg09lkyoder6/g_gerda_brautigam (25 mei 2023).
- 16 Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (verder IISG), Archief Gerda Brautigam (verder GB), inv. nr. 1, voorlopig perskaart M.G. no. 49.; IISG, Archief GB, inv. nr. 1, voorlopig certificaat no. 6691.
- 17 Redacteurs zwerven uit over de vrije wereld. Rotterdam leverde twee volbloed verslaggevers', *Het Vrije Volk* (27 december 1951).
- 18 G. Brautigam, 'Zomaar een stukje Frankrijk', *Het Vrije Volk* (16 mei 1956) en Gerda Brautigam, 'Een snuifje Canada – na een paar dagen al hopeloos verliefd!', *Het Vrije Volk* (6 april 1960).
- 19 G. Brautigam, 'Weekend Vrij. Meisjes op de ambachtsschool, waarom niet?', *Het Vrije Volk* (7 januari 1961).
- 20 M. van der Steen, *Drift en koers. De levens van Hilda Verwey-Jonker (1908-2004)* (Amsterdam 2011) 265.
- 21 G. Brautigam, 'Weekend Vrij. Meisjes op de ambachtsschool, waarom niet?', *Het Vrije Volk* (7 januari 1961).
- 22 Van der Steen, *Drift en koers*, 332.
- 23 G. Brautigam, 'Weekend Vrij. Arabisch Israël', *Het Vrije Volk* (17 juni 1961).
- 24 G. Brautigam, 'Weekendvrij. Getrouwde vrouw wil werken, maar...', *Het Vrije Volk* (9 maart 1963).
- 25 G. Brautigam, 'Oudere werkende vrouw, vecht!', *Het Vrije Volk* (23 maart 1963).
- 26 G. Brautigam, 'Vrouwenarbeid', *Het Vrije Volk* (17 oktober 1963); Gerda Brautigam, 'Vakmeisjes', *Het Vrije Volk* (7 november 1963).
- 27 G. Brautigam, 'Torren', *Het Vrije Volk* (25 januari 1966).
- 28 Outshoorn, 'Half werk', 40.
- 29 Van de Loo, *De vrouw beslist*, 51.
- 30 E. Meester, *Verkiezingsmanifest 1963 van de Partij van de Arbeid. Om de kwaliteit van het bestaan* (Amsterdam 1963) 11.
- 31 Tweede Kamer der Staten-Generaal (verder TK), Archief Staten-Generaal digitaal (verder S-G), Kamervragen, 0000252861, Aanhangsel Tweede Kamer 1963-1964 nummer 107.; TK, Archief S-G, Kamervragen, 0000252819, Aanhangsel Tweede Kamer 1963-1964 nummer 65.
- 32 G. Brautigam, 'Geen rok', *Het Vrije Volk* (30 april 1964).
- 33 'G. (Gerda) Brautigam', *Politiek Documentatie Centrum*, uitgebreide versie, https://www.parlement.com/id/vg09lkyoder6/g_gerda_brautigam (25 mei 2023).
- 34 TK, Archief S-G, Kamervragen, 0000233545, Aanhangsel Tweede Kamer 1968-1969 nummer 191.; TK, Archief S-G, Kamervragen, 0000234286, Aanhangsel Tweede Kamer 1968-1969 nummer 927.
- 35 'Gerda Brautigam overstelpt met vragen. "We zijn toe aan een nationale ombudsman"', *Het Vrije Volk* (3 september 1971).
- 36 Van de Loo, *De vrouw beslist*, 230.
- 37 Outshoorn, 'Half werk', 37.
- 38 Tip Toe', *Het Vrije Volk* (9 februari 1971).; 'Dolle mina vraagt: doe mee aan de abortusactie', *Het Vrije Volk* (6 januari 1972).
- 39 L. Pronk, 'Gerda Brautigam probeert voortaan te leven zonder te werken. "In het harnas sterven is geen groot ideaal."', *Het Vrije Volk* (21 oktober 1972).